

DAVID FAVRHOLDT

BEVIDSTHEDSPROBLEMET
I HARALD HØFFDINGS FILOSOFI

Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab
Historisk-filosofiske Meddelelser 44, 4

Kommissionær: Munksgaard
København 1969

DET KONGELIGE DANSKE VIDENSKABERNES SELSKAB udgiver følgende publikationsrækker:

THE ROYAL DANISH ACADEMY OF SCIENCES AND LETTERS *issues the following series of publications:*

Bibliographical Abbreviation

Oversigt over Selskabets Virksomhed (8°)
(Annual in Danish)

Overs. Dan. Vid. Selsk.

Historisk-filosofiske Meddelelser (8°)
Historisk-filosofiske Skrifter (4°)
*(History, Philology, Philosophy,
Archeology, Art History)*

Hist. Filos. Medd. Dan. Vid. Selsk.
Hist. Filos. Skr. Dan. Vid. Selsk.

Matematisk-fysiske Meddelelser (8°)
Matematisk-fysiske Skrifter (4°)
*(Mathematics, Physics, Chemistry,
Astronomy, Geology)*

Mat. Fys. Medd. Dan. Vid. Selsk.
Mat. Fys. Skr. Dan. Vid. Selsk.

Biologiske Meddelelser (8°)
Biologiske Skrifter (4°)
*(Botany, Zoology, General
Biology)*

Biol. Medd. Dan. Vid. Selsk.
Biol. Skr. Dan. Vid. Selsk.

Selskabets sekretariat og postadresse: Dantes Plads 5, 1556 København V.

The address of the secretariate of the Academy is:

*Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab,
Dantes Plads 5, 1556 København V, Denmark.*

Selskabets kommissionær: MUNKSGAARD's Forlag, Prags Boulevard 47,
2300 København S.

The publications are sold by the agent of the Academy:

*MUNKSGAARD, Publishers,
47 Prags Boulevard, 2300 København S, Denmark.*

DAVID FAVRHOLDT

BEVIDSTHEDSPROBLEMET
I HARALD HØFFDINGS FILOSOFI

Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab
Historisk-filosofiske Meddelelser 44, 4

Kommissionær: Munksgaard
København 1969

PRINTED IN DENMARK
BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI A/S

Skønt Høffding sædvanligvis og med rette anses for at være en større filosofihistoriker end filosof, har det dog efter min opfattelse interesse at kende hans alment filosofiske synspunkter. Det forholder sig nemlig sådan, at Høffdings filosofiske helhedssyn er udformet under omhyggelig hensyntagen dels til hele det fond af viden, som naturvidenskaben og de humanistiske videnskaber rådede over omkring århundredskiftet, dels til alle de synsmåder, der har gjort sig gældende i den europæiske filosofi siden renæssancen. I Høffdings værker dokumenteres et grundigt kendskab til strømningerne inden for fagvidenskaberne i den sidste halvdel af det 19. århundrede, og overalt i hans værker træffer man filosofihistoriske tilbageblik, der tjener til at uddybe og eksemplificere hans synsmåder. Desuden er hans hele værk båret af en syntetisk stræben, og ikke mindst i sine erkendelsesteoretiske arbejder har han formået at forene tendenser, der går tilbage til rationalismen, empirismen og kriticismen, således at hans filosofiske helhedsanskuelse, skønt den står i gæld til forskellige og ofte hinanden modsat rettede strømninger i filosofiens og videnskabernes historie, danner et hele med en stærk indre sammenhæng. Brøchner omtaler i sin *Filosofiens Historie* Platon som »den tidlige græske filosofis personificerede erindring«; det ville være for store ord at anvende om Høffding og hans forhold til den europæiske filosofi fra 1600–1900, men hans filosofi er karakteriseret derved, at den »erindrer« alle tendenser i denne periodes filosofi og afvejer dem i forhold til alle de resultater, videnskaben på Høffdings tid kunne opvise. Høffdings filosofi er for mig at se i al sin konsekvens et udtryk for, hvad det filosofisk set var muligt med rimelighed at hævde på det udviklingstrin, som den menneskelige erkendelse befandt sig på ved det 19. århundredes slutning.

Indtil i dag har der kun været offentliggjort få afhandlinger om Høffdings filosofi, og kun een af disse omhandler bevidst-

hedsproblemet, nemlig *August Bjarnason: Høffdings psykologiske Teori* (København 1933). Dette værk behandler Høffdings tanker på en overfladisk og populær måde, og jeg har ikke kunnet finde anvendelse for det i forbindelse med denne fremstilling. Det følgende er derfor først og fremmest baseret på Høffdings egne skrifter, og kun hvor det er nødvendigt for en dybere forståelse af Høffdings synspunkter, har jeg henvist til andet materiale.

Bevidsthedsproblemet optog i en årrække Høffding stærkt. Hans første interesse for det vakte af F. C. Sibberns deskriptive og biologiske psykologi, der stod i stærk modsætning til de lærdomme om sjælen, Høffding havde stiftet bekendtskab med i sit teologiske studium. I 1874 påbegyndte han et alvorligt studium af psykologien med udgangspunkt i Fechners og Wundts arbejder (Psyk. og Autobio. s. 11–12), og efter 8 års forløb udgav han sin *Psykologi i Omrids paa Grundlag af Erfaring*, der skulle opnå den sjældne ære at blive oversat til 10 sprog og alene på dansk at komme i 11 oplag. Allerede i denne bog møder man Høffdings endelige opfattelse af bevidsthedsproblemet i hovedtræk, men i en række senere værker fandt en uddybning og nuancering sted. Af disse værker er de betydeligste *Psykologiske Undersøgelser* (1899), *Filosofiske Problemer* (1902) og *Den menneskelige Tanke* (1910). Fra omkring 1908 og fremefter gled Høffdings interesse især over mod erkendelsesteoretiske og religionsfilosofiske problemer. Dog fremsatte han i flere af sine værker efter 1910 betragtninger, der belyser hans opfattelse af bevidsthedsproblemet.

I den omfangsrige behandling af bevidsthedsproblemet, som man konfronteres med i Høffdings forfatterskab, spiller fire temaer bestandigt sammen, uden at der dog nogen sinde er tale om en sammenblanding af dem. Det ene er undersøgelsen af bevidsthedens ejendommelighed, dens kendemærker, dens beskaffenhed. Denne undersøgelse er en psykologisk deskriptiv opgave, som i vor tid ville høre ind under den fænomenologiske psykologi. Det andet er undersøgelsen af forholdet mellem bevidstheden og det menneskelige legeme, d.v.s. det problem, som sædvanligvis kaldes det psykofysiske problem. Høffding kalder det for problemet om forholdet mellem ånd og materie. Skarpt adskilt fra dette er ifølge Høffding spørgsmålet om relationen mellem subjekt og objekt, det tredje tema i hans overvejelser

over den menneskelige bevidsthed. Det fjerde tema er hans kategorilære, der har et psykologisk præg, men som af ham selv ansås for erkendelsesteoriens fundamentale disciplin. I det følgende vil jeg kun lejlighedsvis omtale kategorilæren, da dens betydning for behandlingen af bevidsthedsproblemet ikke er stor.

Jeg vil først gøre rede for Høffdings opfattelse af den materielle verden og dernæst for hans opfattelse af bevidsthedens ejendommelighed, hans erkendelsesteoretiske bestemmelse af dens kendetænder. Derefter vil jeg gøre rede for subjekt-objekt-problemet og dets sammenhæng med det psykofysiske problem. Før jeg til slut fremsætter mine kritiske bemærkninger til Høffdings synspunkter, vil jeg kort berøre de øvrige aspekter ved hans opfattelse af bevidsthedsproblemet.

Materiebegrebet

For Høffding var det et empirisk faktum, at de fænomener, som foreligger i den menneskelige erkendelse, er delt i to grupper, den ene bestående af de åndelige, eller psykiske, den anden af de materielle, eller fysiske. »Forskellen mellem Aand og Materie er en Forskel indenfor vor Erkendelses Indhold« er hans egne ord (Psy. s. 282, noten).

Følgende Descartes bestemmer Høffding materien som det rumligt udstrakte. I D. m. T. skriver han: »Det er den rumlige Beskaffenhed, der for Filosofien er den afgørende Egenskab ved Materien – heri har Descartes set rigtigt.« (s. 32). I Psy. hedder det tillige: »Det første Hovedkaraktermærke for de *materielle* Fænomener er, at de fremtræde i Rummets Form, direkte eller indirekte kunne opfattes som Bevægelser i Rummet. Det Materielle er det, som er udstrakt og bevægeligt i Rummet. Derved adskiller det sig fra Bevidsthedstilstanden, der kun symbolsk kunne fremstilles som noget rumligt.« (s. 40). Med denne definition er Høffding ikke tilfreds. Han skærper den ved at anvende principperne om materiens og energiens beståen som et definerende træk. Energibegrebet er snævert sammenknyttet med rumbegrebet. Med hans egne ord: »Det naturvidenskabelige Energi-begreb er, hvor man saa møder det, stedse dannet ud fra Fæno-

mener med rumlige, geometriske Egenskaber. Naturvidenskaben kender kun Energi som Udtryk for Forhold mellem Fænomener i Rummet.« (D. m. T. s. 33). Det hører med til afgrænsningen af materie, at »ethvert materielt Fænomen skal forklares ved andre materielle Fænomener« (Ps. s. 40). Energisætningen, varmelærens 2. hovedsætning, garanterer for Høffding at se årsagslovens gyldighed, således at enhver fysisk forklaring kan forstås som en årsagsforklaring. Årsagsbegrebet er indbefattet i selve materiebegrebet. »Istedetfor at sige med Hume, at vi ikke kunne se paa en Ting eller slutte af dens Begreb, at den er Aarsag til eller Virkning af en anden Ting, maa vi omvendt hævde, at vi overhovedet kun kende en Ting, forsaavidt den er Aarsag eller Virkning. Tingene ere os stedse givne som Led i en Sammenhæng . . . Alt, hvad vi vide om Ting, beror paa deres Sammenhæng og Vekselvirkning med hverandre indbyrdes.« (Psy. s. 268).

Høffding hævder ikke, at menneskene er nået til at kunne underlægge alle materielle fænomener årsagsloven. Årsagsloven er for ham et forskningsprincip, der leder os i vore bestræbelser på at skabe kontinuitet i de erfaringer, der fremtræder for os med diskontinuitetens præg. Årsagsprincippet er et ideal, der måske aldrig fuldstændigt vil blive virkeliggjort i den menneskelige erkendelse (Psy. s. 270–271). Men i udforskningen af de materielle fænomener går dette princip efter hans mening forud for alle andre. Høffding var om nogen kontinuitetens filosof, og det var et ledende princip i al hans tænkning, at kontinuitet kunne tilvejebringes på alle områder. Selv om noget i den materielle verden skulle fremtræde som diskontinuert, så var det så at sige en konsekvens af Høffdings virkelighedskriterium, at det måtte kunne føres tilbage til en kontinuert sammenhæng. I den materielle verden kunne Høffding ikke tænke sig et bedre princip end årsagsprincippet; ikke blot fordi han aldrig havde set noget andet princip anvendt med større udbytte i naturerkendelsen, men også fordi han – følgende Leibniz og Spinoza – opfattede årsag-virkningsrelationen som en real analogi til den formale, rationelle grund-følgere-lation (se D. m. T. s. 209 ff.).

Kriteriet på, at noget er sandt eller virkeligt, er hos Høffding: Overensstemmelse og lovmæssig sammenhæng mellem så mange fornemmelser og forestillinger som muligt (Psy. s. 265). Jo større overensstemmelse en videnskabelig begrebsbygning, eller hypo-

tese, kan skabe mellem forskellige for den primitive opfattelse tilsyneladende modstridende erfaringer, des større realitet besidder den. »Alt Eksisterende maa tilsidst udgøre én stor Totalitet, hvis Led slutte sig sammen paa naturlig eller endog nødvendig Maade« siger Høffding (D. m. T. s. 103). Og sammenhængen kan i den materielle verden kun tilvejebringes gennem årsagsforklaring.

Ejendommeligt nok afsløredes netop i de år, hvor Høffding udformede disse tanker, og hvor kontinuitetstanken dominerede europæisk filosofi og naturvidenskab, inden for naturbeskrivelsen visse diskontinuerte træk, som det stadig ikke er – og sandsynligvis aldrig vil blive – muligt at føre tilbage til, hvad Høffding forstod ved en kontinuert sammenhæng. Jeg tænker her på Plancks opdagelse af elementarkvantet i 1900 og Hugo de Vries opstilling af mutationsteorien i 1901. Disse opdagelser anfægtede ikke Høffding. Hans opfattelse er, at der bag disse fænomener må være skjulte processer, som fremkalder dem, og at disse skjulte processer opfylder kravet om kontinuitet. De Vries havde i øvrigt samme opfattelse (se *Die Mutationstheorie* I, 1. udg. s. 353). »Rummets Form« skriver Høffding »gør det muligt at følge de materielle Forandringer ned i det forsvindende Smaa, gennemføre samme Love ned gennem det, der for Iagttagelsen staar som en Afbrydelse.« (D. m. T. s. 331). »Jo flere Fænomener, der fremtræder for os, des mere danne de saadanne tilnærmelsesvis kontinuerlige Rækker, som vi efter Aarsagsprincippet maatte vente.« (Psy. s. 272).

På sine ældre dage havde Høffding lejlighed til under private former at diskutere kvantefysikkens diskontinuerte træk med Niels Bohr (se *Correspondance*. s. 131, 151, 172–173). Som venteligt var, kunne disse diskussioner ikke føre til, at Høffding, som ved deres begyndelse var omkring 80 år gammel, opgav sin fundamentale lære om kontinuiteten. Men det bør dog bemærkes, at han indså, at det, han kalder »det strenge Aarsagsbegreb«, der lægger sig for dagen i en eksakt analogi mellem det rationelle og det empiriske, som han havde set virkeliggjort i den Newtonske mekanik, og som for ham var et udtryk for eksakt analogi mellem tidslige begivenheder og »en Række (af Tal, der gælder for Steder, Tider og Grader)«, måtte opgives ved beskrivelsen af atomare fænomener. Han accepterede i sine sidste år, at såvel det strenge år-

sagsbegreb som den kausale tidsanskuelse ikke fandt anvendelse ved beskrivelse af atomare processer, og fremhævede, at den nye fysik indebar store konsekvenser for erkendelsesteorien og filosofien i det hele taget (se om disse forhold *Bemærkninger*, s. 6, 21, 24 og 25).

Høffdings opfattelse af den fysiske verden går altså i korthed ud på, at alle fysiske fænomener er rumlige og underlagt energisætningen, og at enhver udforskning af dem må følge årsagsprincippet, der leder os til stedse at indordne de enkelte fænomener i begivenhedskæder og derved skabe kontinuitet, hvor der fra først af i vor erkendelse kommer diskontinuitet til syne. Denne opfattelse gælder ikke blot den uorganiske verden, men også den organiske, d.v.s. den del af naturbeskrivelsen, der hører ind under biologien og fysiologien. Det er dog værd at bemærke, at Høffding ikke mener, at biologi og fysiologi kan *reduceres* til fysik, idet selve de biologiske og fysiologiske kvaliteter ikke kan *forklares* som produkter af fysiske elementer. Han betoner, at afsløring af en funktionel sammenhæng ikke er ensbetydende med reduktion. Klarest kommer dette synspunkt frem i hans stillingtagen til striden mellem vitalismen og mekanicismen. Han tager bestemt afstand fra vitalismen, idet han påpeger, at enhver »forklaring« af livsfunktionernes ejendommelighed ud fra en »livskraft« er tautologisk, en forklaren det samme ved det samme (*Erk. og Liv*, s. 23). Men også mekanicismen forholder han sig kritisk til. Den opfattelse, han vil sætte i stedet, er nærmest en emergenteori. Ifølge en sådan opfattelse vil det være forkert at sige, at en egenskab som vands gennemsigtighed kan forklares ud fra kendskabet til ilt- og brintatomernes fysiske og kemiske egenskaber. At vand er gennemsigtigt, er en empirisk kendsgerning, som ikke rationelt kan udledes af kendskabet til ilt- og brintatomernes fysiske og kemiske egenskaber. At en blanding af ilt og brint kan danne en gennemsigtig væske, står da som en empirisk lovmæssighed, som ikke kan begrundes ved deduktion. Den empiriske lovmæssighed udtrykker en funktionel sammenhæng. En reduktion ville der kun være tale om, hvis denne funktionelle sammenhæng kunne erstattes med en rationel udledning. Med Høffdings ord udtrykkes sagen således: »Jo mere rationel og formal vor viden er, des mere kan den bevæge sig frem gennem Definitioner og Deduktioner, saaledes at enhver

Overgang foregaar med anskuelig Nødvendighed. Den empiriske eller reale Viden maa derimod ofte standse ved Fakta, der vel kunne beskrives og analyseres, men ikke defineres og udledes af andre Fakta. Et saadant Faktum er Livet, og derfor hører Biologien, og vil maaske altid komme til at høre, til den empiriske Viden . . . Men Livet staar i denne Henseende ikke alene. Paa en hel Række Punkter afløses den rationelle Kontinuitet i vor Viden af empiriske Data, der foreløbigt staa som uopløselige. Det er Kurrer, eller maaske endog Knuder paa Traaden.« (Om Vitalisme, M. A. I, s. 48–49). En kemisk-fysisk forklaring af livsfænomenerne ville vi besidde, hvis vi kunne definere dem udelukkende ved hjælp af fysisk-kemiske begreber. Men livsfænomenerne frembyder egenskaber, der ikke er tilstede på det uorganiske område, og som derfor ikke kan defineres v.h.j.a. fysiske og kemiske begreber, men kun foreligger empirisk knyttet til dem.

Den skarpe sondring mellem formal og real viden gennemfører Høffding på alle erkendelsens områder, og det er i nøje overensstemmelse med hans syn på biologiske og fysiologiske forhold, at han, når talen er om sansekvaliteternes fysiske baggrund, bemærker »at Kvaliteterne ikke skaffes ud af Verden, fordi de »reduceres« til Kvantiteter. . . . De bliver staaende som umiddelbare Fakta, der maa konstateres empirisk.« (*Fil. Probl.* s. 40). For problembehandlingen nedenfor har det også interesse at anføre, at bevidsthedsfænomenerne af Høffding regnes for emergente i samme forstand som de biologiske fænomener. Efter at have redegjort for sit syn på de biologiske fænomener, skriver han herom: »Hvis vi tager det psykologiske Omraade med, staa Bevidsthedsfænomenerne – lige fra den mest elementære Fornemmelse til de højeste Tanker, Følelser og Viljesakter – som et empirisk Givet, der ikke kan udledes af de materielle Forudsætninger. Psykologien er i endnu højere Grad end de andre Dele af Biologien en rent deskriptiv Videnskab. Og indenfor Psykologien kommer der saa igen nye kvalitative Forskelle og Omsætninger frem, hvor det samme Problem paany stiller sig.« (Om Vitalisme, M. A. I, s. 49–50).

Selv om Høffding ikke kan regnes for mekanicist, går han dog som ovenfor bemærket ind for, at de biologiske fænomener er underlagt sætningen om energiens bevarelse. »Saa stærkt et

Helhedsindtryk en Organisme end kan gøre«, skriver han, »er det dog uberettiget at mene, at den paa Forhaand skulde være Undtagelse fra de almene naturlige (fysiske og kemiske) Love. Hver enkelt organisk Proces, og indenfor en saadan Proces hver Overgang fra Led til Led, maa forsøges tydet efter de Synspunkter, Fysik og Kemi anlægges.« (*Erk. og Liv.*, s. 22). Han opstiller stort set de samme principper for hjernefysiologien som for fysikken i det hele taget. »Fysiologien«, skriver han, »kræver konsekvent, at enhver Hjernetilstand skal forklares ud fra Hjernens og Organismens foregaaende Tilstande . . . Efter streng naturvidenskabelig Metode maa enhver materiel Tilstand i og udenfor Organismen finde sin forklaring ved at ses som opstaaet ved Om.sætning i ny Form af den Energi, der ytrede sig i de foregaaende Tilstande. Naar to Hjernetilstande afløse hinanden, vil altsaa Forklaringen først være naaet, naar det paavises, at al den Energi, der ytrer sig i den første Tilstand, uden Rest er blevet omsat til Ernæringsvirksomhed, Varme, Elektricitet, motoriske Impulser o.s.v.« (*Fil. Probl.*, s. 13).

Begrebet Ånd

Det menneskelige legeme og dermed de områder af centralnervesystemet, hvortil bevidsthed er knyttet, er for Høffding en del af den materielle verden. Men foruden denne foreligger i vor erfaring også den åndelige verden, som vi kun kender fra vort eget bevidsthedsliv. Høffding søger at karakterisere dette bevidsthedsliv positivt, således at det kan forstås som et sidestykke til den materielle verden, i den forstand, at det lige så vel som denne kan beskrives på videnskabeligt tilfredsstillende måde. Denne bestræbelse hænger nøje sammen med hans parallelistiske opfattelse af forholdet mellem de sjælelige og legemlige processer, idet denne opfattelse i den form, han giver den, netop kun kan hævdes, såfremt bevidsthed og materie er sider ved tilværelsen, der så at sige står på lige fod i naturbeskrivelsen. Med dette formål for øje bliver det for Høffding først og fremmest magtpåliggende at vise, at bevidstheden ligesom den materielle verden besidder kontinuitet. Thi kun hvis de enkelte bevidsthedsprocesser kan indordnes i en kontinuert sammenhæng, kan de –

ifølge hans opfattelse af naturbeskrivelse – gøres til genstand for videnskabelig undersøgelse. Høffding stiller spørgsmålet: »Danner vort Bevidsthedsliv en Helhed, et Kontinuum, en lille Verden for sig, eller skulle det blot være et Aggregat, en Sum af Elementer og Fragmenter?« (*Fil. Probl.*, s. 7). Hans svar er, at bevidstheden må være et kontinuum. Ikke blot empiriske undersøgelser støtter denne påstand, men også rent formelle betragtninger fører til den.

På dette punkt følger Høffding er tradition fra Leibniz og Kant. Han hævder, at et psykisk element altid indgår i en bestemt sammenhæng i den pågældende bevidsthed, det foreligger for, og at det ikke kan have eksistens uden for denne sammenhæng. »De saakaldte psykiske Elementer ere stedse bestemte ved den Sammenhæng, i hvilken de forekommer, og det er kun ved Abstraktion, man udenfor denne Sammenhæng tillægger dem Egenskaber, de kun have i selve Sammenhængen.« (*Fil. Probl.*, s. 8). Rent deskriptivt-psykologisk viser det sig, at ethvert psykisk element altid står i relation til andre elementer og farves af disse. Høffding fremstiller i sin Psykologi dette forhold på de forskellige psykologiske områder, der efter hans inddeling må foreligge: erkendelsens psykologi, følelsens psykologi og viljens psykologi. Han udtrykker forholdet i sin såkaldte »forholdslov«: »Læren om Fornemmelserne bekræfter i det Hele den foreløbige Karakteristik af Bevidstheden, som vi tidligere have givet. . . . Det er umuligt at opløse Bevidstheden i en Række af enkelte og selvstændige Fornemmelser, som i Henseende til Opstaaen og Kvalitet ere uafhængige af hverandre. *Den enkelte Fornemmelse er bestemt ved Sammenhængen og Forholdet mellem de forskellige Tilstande eller Dele af samme Tilstand.* Denne almindelige Lov, som vil vise sig at gælde ogsaa for andre Bevidsthedselementer, kunne vi kalde *Forholdsloven*.« (*Psy.*, s. 147). »Ifølge Forholdsloven svarer enhver Fornemmelse (y_1) ikke til et enkelt Indtryk (x_1), men til dets Forhold til et samtidigt eller forudgaaende Indtryk (x_2). Hvis der nu til x_2 ogsaa svarer en Fornemmelse (y_2) saaledes, at den tillige er bestemt ved Forholdet mellem x_2 og x_3 , og til x_3 ligeledes svarer en Fornemmelse (y_3) o.s.v., saa vil man kunne *udtrykke* dette saaledes at enhver Fornemmelse er bestemt ved sit Forhold til andre Fornemmelser. Erfaringen synes nu virkelig at tale for, at vi aldrig have en Fornemmelse, der

ikke i denne Forstand staar i Forhold til andre Fornemmelser.« (Psy., s. 148–149). En bekræftelse på denne påstand finder Høffding bl. a. i den Weber-Fechnerske lov, der jo går ud på, at den ændring af fornemmelsen, der fremkommer som resultat af en vis forøgelse af en påvirkning, ikke er afhængig alene af den ny påvirkningsintensitet, men også af dennes forhold til den foregående. I øvrigt finder Høffding inden for perceptionspsykologien støtte for forholdsloven i en række erfaringer, som senere er blevet uddybet og udvidet inden for den gestaltpsykologiske skole.

At ethvert psykisk element altid er farvet af den sammenhæng, det indgår med andre psykiske elementer, står for Høffding som en empirisk kendsgerning. Men også den erkendelsesteoretiske overvejelse over bevidsthedsbegrebet fører til dette resultat. Et psykisk element er kun til i kraft af, at det er »medlem« af en bevidsthed. Der kan ikke tænkes et psykisk element, som ikke hører nogen bevidsthed til. Men i og med at det indgår som et medlem eller et led i en bevidsthed, præges det af den sammenhæng, det indgår i. Hvis ikke dette var tilfældet, kunne man jo godt forestille sig elementet eksisterende per se og bevidstheden som et konglomerat af elementer, der var indbyrdes uafhængige af hverandre. At bevidstheden hænger sammen, viser erfaringen os. Ethvert erindringsfænomen er f. eks. tegn herpå. Høffding anfører, at den sammenfattende virken er det mest ejendommelige – og det må altså tillige betyde: det definerende – træk ved bevidsthedslivet. (Psy. G. f. log. D., s. 355). Han fører som nævnt sin opfattelse tilbage til Kant. Kant skriver i *Kritik der reinen Vernunft* (1. udg., s. 78): »Die Synthesis überhaupt ist . . . die blosse Wirkung der Einbildungskraft, einer blinden, obgleich unentbehrlichen Funktion der Seele, ohne die wir überall gar keine Erkenntnis haben würden, der wir uns aber selten nur einmal bewusst sind.« Idet Høffding ser bort fra, hvad Kant kalder den rene syntese (die reine Synthesis), gør han syntesen, den sammenfattende virken, som ytrer sig i al tænken, fornemmen, følen og villen, til bevidsthedens grundejendommelighed. Hermed tager han afstand fra den engelske empirismes atomistiske psykologi, som man træffer den hos Hume, James Mill og Stuart Mill og den spiritualistiske opfattelse af sjælen som en substans, således som man træffer den hos René Descartes. Høffding regner

opdagelsen af bevidsthedens syntese, som han bemærker, i et vist omfang er gjort af Leibniz (Kant, s. 57), for en af Kants største fortjenester (Kant, s. 56) og skriver bl. a. om Kant: »Overfor Empirismen, der vilde betragte Aandens Enhed som et blot Resultat af de mangfoldige Indtryk, hævder han Enhedsvirksomheden som det aandelige Livs Grundpræg, der ikke kan forklares ved ydre Paavirkning alene; over for Spiritualismen, der vel har Øje for dette Grundpræg, men dogmatisk vil føre det tilbage til en mystisk Substants bag Bevidstheden, hævder han (i sin Kritik af den rationale Psykologi), at man fra Funktionen ikke har Ret til at slutte til Substanten, og at denne Slutning i hvert Tilfælde ikke kan føre til virkelig Erkendelse.« (Kant, s. 57, cfr. *Totalitet*, s. 312). Høffding afviser i øvrigt andetsteds substansbetragtningen, fordi denne fører til en uendelig regres. »Man frygter for«, skriver han, »at Sjælelivet skal forflygtiges, naar det ikke hænges op paa et »Noget«, en »Substants« som paa en forsvarlig Krog, skønt man ikke er saa konsekvent at spørge om, hvorpaa denne Krog er gjort fast. »Substansten« kunne ligesaa godt behøve en »Bærer« som Virksomheden« (*D. m. T.*, s. 35).

Da Høffding ikke kan anerkende substansbetragtningen, kan det ved første øjekast være vanskeligt at forstå hans syntesebegreb. Den betragtning, at bevidstheden er en syntese af elementer, som hver for sig kun består i kraft af syntesen, indebærer, som han selv fremhæver det, en antinomi. Om denne antinomi skriver han, at den »hænger nøje sammen med Bevidsthedens hele Natur og lige saa lidt kan løses, som Bevidsthedens Oprindelse kan forklares. En sammenfattende Virken er det mest ejendommelige Karaktertræk for Bevidsthedslivet. Men Sammenfatten forudsætter Noget, som kan sammenfattes, og hvad kan dette Noget da være, da vi jo inden for Bevidsthedslivet Intet finde, der ikke til en vis Grad og paa en vis Maade allerede er sammenfat og sammenfattet? Vi bevæge os her i en Kredse, – et Tegn paa, at vi staa ved en Grænse for vor Forstaaelse.« (*Psy. G. f. log. D.*, s. 355, cfr. *Psy.*, s. 90–91). Det fremgår af det her citerede, at begrebet »psykisk element« for så vidt er resultatet af en abstraktion. Et psykisk element eksisterer, som før nævnt, kun som et led i en sammenhæng, og som et sådant led er det, som forholdsloven udtrykker det, stedse bestemt ved andre led, d.v.s. andre

led er medbestemmende for, på hvilken måde det kommer til at fremtræde i individets erkendelse. Det er altså efter Høffdings opfattelse logisk umuligt for et individ at opleve et »psykisk element«, som det er »i sig selv«, thi »taget for sig selv« kan det ikke tillægges eksistens. Det ville utvivlsomt være i overensstemmelse med Høffdings synsmåde at opfatte begrebet psykisk element som analogt med en grænseværdi for en følge af rationale tal. Ligeegyldigt hvordan et af det øvrige bevidsthedsliv præget psykisk fænomen foreligger i den menneskelige erkendelse, vil det altid kunne tænkes renere, d.v.s. i større isolation fra det øvrige bevidsthedsliv; men til et absolut rent element vil vi aldrig kunne komme.

Når bevidsthedens væsentligste kendemærke er syntesen, den indre sammenhæng mellem alle bevidsthedens dele, må dette betyde, at den i sin tilblivelse fra første færd har helhedens præg. Ontogenetisk fremsætter Høffding sit synspunkt således: »Der er i Psykologiens Historie fremtraadt Opfattelser, efter hvilke menneskeligt Aands- og Sjæleliv forklaredes som opstaaede ved en Opsummering af de enkelte Fornemmelser, Forestillinger, Følelser og Drifter, man kunde paavise. Man mente, at Udviklingen paa det psykiske Omraade gik fra det Enkelte og Simple til det Komplexe. Saadan Opfattelse modbevises allerede ved, at det først er paa et senere Udviklingsstrin, man bestemt kan skelne mellem forskellige psykiske Elementer. Hos Barnet og den Wilde er der allerede Koncentration, i Form af Reflex og Instinkt. Her kan ikke skelnes mellem forskellige Sider ved Bevidsthedslivet; de virker umiddelbart sammen.« (*Erk. og Liv.*, s. 34). Fylogenetisk er hans betragtningsmåde ligesom ved de biologiske fænomener hverken mekanicistisk eller vitalistisk, men holistisk. Bevidsthedens syntese må betragtes som en emergent egenskab, der ikke kan reduceres til biologiske eller fysisk-kemiske sagforhold.

Som ovenfor omtalt var det ved beskrivelsen af den materielle verden for Høffding en grundbetingelse, at der kunne skabes kontinuitet i den mangfoldighed, som den umiddelbare erfaring frembyder. Denne grundbetingelse stiller han også, når talen er om beskrivelse af de psykiske fænomener. Kontinuitet er hos Høffding en kategori, en uomgængelig beskrivelsesmåde i den menneskelige erkendelse, i hvert fald på det stade, denne nu

står. I hans kategoritavle (*Totalitet*, s. 335) figurerer *kontinuitet* – *diskontinuitet* som *fundamental kategori* lige under *syntese* – *relation*, der er en kategori, der ytrer sig ved enhver erkendelses begyndelse. Andetsteds fremhæver han, at Kant burde have anført syntese eller kontinuitet som den fundamentale kategori og som de øvrige kategoriers overgreb (*D. m. T.*, s. 144–146). At der er syntese i bevidsthedslivet er for Høffding ensbetydende med, at der må være en kontinuitet til stede, d.v.s. at det ved analyse af de enkelte bevidsthedsfænomeners indbyrdes forhold må være muligt at finde en dybere sammenhæng mellem dem end den empiriske succession, man kan fastslå.

Kontinuiteten i den materielle verden garanteredes for Høffding at se af energisætningen. Han anfører ganske vist lige så ofte årsagssætningen som energisætningen i denne sammenhæng, men som det af det ovenstående fremgår, betragter han undertiden årsagsloven som et definerende træk ved virkeligheden og undertiden som et forskningsprincip. Dybt har Høffding ikke tænkt på dette punkt, men jeg har indtryk af, at han, hvis han var blevet spurgt, ville have anført energisætningen som en mere fundamental sætning end årsagssætningen. Thi årsag-virkning-forholdet var for ham et forhold, der, for så vidt den menneskelige erkendelse kunne fuldbyrdes, ville blive et analogon til det formale grund-følge-forhold. Ligesom man i en logisk slutningskæde kan garantere, at der ikke i slutningerne indeholdes mere end i præmisserne, ville man i den ideale årsagsbeskrivelse komme til, at der var en ækvivalens mellem årsag og virkning. Imidlertid er dette allerede udsagt med energisætningen, og såfremt Høffding accepterer den, kan man ikke stadig stå på årsagssætningen som et rent forskningsprincip. Såvidt jeg fornemmer, har Høffding forestillet sig energisætningen som et ontologisk princip og årsagssætningen dels som en fremtrædelsesform for energisætningen, og derfor et definerende træk ved virkeligheden, i den forstand Høffding tager dette begreb, og dels som et forskningsprincip. Energisætningen skulle således som sagt være garant for, at der i den materielle verden var kausalitet. Årsagsprincippet skulle derimod være den anviste metode til i større og større omfang empirisk at godtgøre denne kontinuitet.

En bekræftelse på denne opfattelse er det, at Høffding ved

beskrivelsen af bevidsthedslivet ikke nøjes med at årsagsbeskrive i den udstrækning, det er muligt, men indfører begrebet »psykisk energi« for at forklare den syntese, den sammenfattende virken, der er i alt bevidsthedsliv.

Vi føres til det psykiske energibegreb gennem følgende argumentation: Eftertanken er en slags opvågning fra det uvilkårlige sjæleliv og dets oplevelser, fra de tilstande, som man løst betegner som sansning, anskuen, forestillen, sindsbevægelse, trang og stræben. Den form for tænkning, der har interesse for karakteristikkene af bevidstheden, er eftertanken, den diskursive tænkning, hvor man tænker *over* noget, i modsætning til den form for tænkning, hvor man blot tænker *på* noget. Denne eftertanke, der markerer den menneskelige erkendelses første skridt, udfører et arbejde, der består i sammenligning, i at skelne og finde ligheder mellem de umiddelbart foreliggende emner i bevidsthedslivet. Men en sådan sammenligning forudsætter igen en sammenholden eller sammenfattende, en *syntese*. Og denne syntese er et udslag af energi, af evne til at udføre et arbejde.

Størrelsen af det arbejde, der skal udføres ved sammenfattende af emner, afhænger af mange ting. Det sammenfattende arbejde må blive des vanskeligere, jo større den mangfoldighed af emner er, der skal sammenholdes. Ligeledes spiller emnernes forskellighed og inderligheden af den forbindelse, de skal indgå, en rolle. »Disse Forhold«, skriver Høffding, »danner en Analogi til, hvad Massen er ved den fysiske Energi.« (*D. m. T.*, s. 5). Analogien til forholdene i den materielle verden går ifølge Høffding så langt, at man kan antage, at der for den psykiske energi gælder en bevarelsessætning. »Erfaring viser nu også, at al psykisk Energi er begrænset, saa at jo mere Energi der anvendes til en Art aandelig Virkemaade, desmindre bliver der tilovers i andre Retninger.« (*Psy.*, s. 89). I *Psy. Unders.* (s. 91) udtaler han sig forsigtigere herom, men det her citerede er repræsentativt for hans endelige synsmåde.

Betyder dette nu, at man kan gøre sig håb om at måle den psykiske energi på en måde, der svarer til energimålinger i fysikken? Ja, i en vis forstand kan man tale om størrelsen af det psykiske arbejde, der skal udføres ved tænkningen. Størrelsen af det karakteriseres netop gennem hensyntagen til de nævnte forhold, og en sådan karakteristik giver vi ofte mere eller mindre

bevidst. Men energibegrebet er primært et fysisk begreb, og det er kun gennem analogi, at vi kommer til at tale om psykisk energi. *Men* – siger Høffding (*D. m. T.*, s. 22) – det gælder iøvrigt om alle psykologiske Udtryk, at de »ere overførte fra det Materielle til det Aandelige, fra Rummets Verden til Tankens og Aandens Verden.«

Høffdings begreb om psykisk energi må holdes ude fra en på hans tid ofte hyldet hypotese om, at den psykiske energi var en tilstandsform af den fysiske energi på linie med varmeenergi, bevægelsesenergi, potentiel energi o.s.v. og kunne omsættes til disse. Høffding har kritiseret denne opfattelse (*Ps. nv. St.*) og hævder, at den blot fører til skinforklaringer i lighed med vis dormitiva-forklaringen i Molières »Den indbildt syge«.

Høffding får altså formet et begreb om den enkeltes bevidsthed, der kan gøres til genstand for videnskabelig behandling. Bevidstheden fremtræder som et fænomenområde »ved siden af« det materielle menneske, som noget, der kan beskrives uafhængigt af kendskabet til hjerneprocesserne og næsten lige så videnskabeligt tilfredsstillende som disse. Bevidsthedsfænomenerne foreligger for den enkeltes introspektion som en tidslig følge, der undertiden kan have diskontinuitetens præg, men som dog dybest set er udtryk for en enhed. »Bag ved« eller »under« bevidsthedsfænomenerne kan der ligge flere lag af bevidsthedsdannelse, der »bærer« det øverste lag, og som fortåger sig ned i det ubevidstes uanalyserbarhed. Dette er en opfattelse, der er hentet direkte fra Leibniz, der som den første i historien anlægger denne betragtning. De emner, som er bevidsthedens stof, foreligger kun i kraft af den sammenhæng, de indgår i med andre emner, idet de ved tænkningen sammenholdes med disse. Det vil altså sige, at det ikke har nogen mening at tale om, at emnerne går forud for bevidsthedens virksomhed; det har ikke nogen mening at sondre mellem bevidsthedens stof og dens funktion.

Bevidstheden udviser som sagt en vis kontinuitet, som begrundes ved et psykisk energibegreb, der er dannet i analogi med det fysiske energibegreb, der garanterer kontinuiteten i den materielle verden. Bevidstheden er følgelig determineret i samme forstand som den materielle verden er det. Det ville også være ganske inkonsekvent, om det var anderledes, mener Høffding. »Anerkender man en fysiologisk Lovmæssighed, maa man ogsaa aner-

kende en psykologisk Lovmæssighed. Hvis det psykiske Fænomen α svarer til Hjernetilstanden A, det psykiske Fænomen β til Hjernetilstanden B, og hvis der er et Aarsagsforhold mellem A og B, saa maa der ogsaa i psykologisk Erfaring fremtræde et Aarsagsforhold – i Betydning af uundgaaelig Rækkefølge – mellem α og β .« (*Fil. Probl.*, s. 18). I sin *Etik* (s. 69) understreger Høffding, at det er nonsens at tale om fri vilje i den forstand, at et menneske i en given situation skulle kunne foretage et principielt motivløst valg eller en handling, som betegner et diskontinuert »spring« i verdensordenen. Bevidsthedsstrømmen er lige så vel som hjerneprocesserne udtryk for noget, der principielt kan beskrives deterministisk, i den betydning af ordet, at en tilstand afhænger på entydig måde af de tilstande, der går forud for den. Præcisere betydning må man ikke lægge i dette ord hos Høffding. Bevidsthedsstrømmen er altså udtryk for en række hændelser, der udgør et akkompagnement til den række af hjernetilstande, som det er principielt muligt for fysiologien at konstatere hos mennesket.

Det psykofysiske problem

Lad mig straks sige – idet jeg nu går over til Høffdings syn på det psykologiske problem – at Høffding ville have bebrejdet mig ordet »akkompagnement«, hvis han havde hørt det. Thi bevidsthedsfænomenerne er for ham ikke ledsagefænomener til hjerneprocesserne. Det er ikke sådan, at hjerneprocesserne skal betragtes som det egentlige virkelige, medens bevidsthedsdannelserne skal opfattes som biprodukter af hjerneprocesserne, således som epifænomenalisterne har ment det. Høffding går ind for identitetshypotesen, Spinozas lære om, at det psykiske og det fysiske er to attributter ved samme substans, to sider af samme sag.

I alt kan der efter Høffdings mening kun opstilles fire hypoteser for forholdet mellem sjæl og legeme. De fire hypoteser er materialismen (den monistisk-materialistiske hypotese), Cartes' vekselvirkningslære (som i Høffdings værker kaldes spiritualismen, fordi sjælen konciperes som en selvstændig substans), den monistisk-spiritualistiske hypotese og identitetshypotesen. (» . . . . disse Hypoteser angive de Muligheder, mellem hvilke

vor Tænkning maa træffe sit Valg.« – *Fil. Hist.* bd. II, s. 499, se også *Psy.*, s. 75). Den monistisk-spiritualistiske udgår endda af Høffdings sjæl-legeme-problemstilling, fordi den er en verdensanskuelse, der angår objekt-subjekt-problemet og ikke direkte er en stillingtagen til det naturfilosofiske psykofysiske problem.

Den cartesiske opfattelse, at hjerneprocesserne kan virke ind på bevidsthedsprocesserne, og at disse igen kan virke ind på hjerneprocesserne, således at der er tale om en kausal vekselvirkning mellem de to fænomenrækker, afviser han ud fra det argument, som sædvanligvis kaldes »energiargumentet« (*Psy.*, s. 77 ff.). En indvirkning på det sjælelige af noget materielt er udelukket, fordi en sådan indvirkning måtte være ensbetydende med en energioverførsel fra den materielle verden til den psykiske verden. En sådan overførsel er *faktisk* umulig, fordi vi i naturvidenskaben netop har erkendt, at summen af energien i den materielle verden er konstant den samme. I den materielle verden kan der ikke opstå og ikke forsvinde energi. Altså er det utænkeligt, at nogen energi skulle kunne overføres fra den materielle verden til den psykiske, lige så vel som det er utænkeligt, at en påvirkning den modsatte vej skulle kunne finde sted. Allerede Descartes forsøgte at klare det væsentlige i dette problem, der på hans tid rejstes af læren om *bevægelsens* konstans, ved at antage, at sjælen blot ændrede retningen af den fysiske bevægelse i hjernen uden at frembringe ny fysisk bevægelse. Maxwell har i *Matter and Motion* (§ 78) genoptaget denne teori: »Når en kraft virker vinkelret på et legemes bevægelsesretning, udøver den intet arbejde og ændrer vel retningen, men ikke hastighedens størrelse. Den aktuelle energi, som afhænger af hastighedens kvadrat, forbliver derfor uforstyrret.« Helt op til vor tid (se f. eks. Broads *Mind and its Place in Nature*, s. 104 ff.) har man forsøgt sig med dette ejendommelige forklaringsforsøg. Høffdings afvisning er meget fast: »Forklaringen er kun acceptabel, hvis man kan forbinde nogen mening med, at Sjælen virker vinkelret paa Hjernedelens Bevægelsesretning.« (*Psy.*, s. 78), hvilket man efter hans opfattelse ikke kan. Endelig er den monistisk-materialistiske opfattelse for ham i modstrid med alt, hvad erfaringen lærer os, fordi vi jo i erfaringen faktisk træffer på både ånd og materie og ikke kan ophæve denne almene erfaring ved nogen reduktion.

For Høffding er det et empirisk faktum, at hjerneprocesser og bevidsthedsforløb følges ad i tid. Da han ikke kan godtage vekselvirkningsslæren, står kun den spinozistiske identitetsslære tilbage som mulig hypotese.

I dette, at det psykiske hændelsesforløb ved bevidste handlinger, tænkning og forestillingsvirksomhed er synkroniseret med visse hjerneprocesser, ligger, at der altså til ethvert bevidsthedsfænomen svarer en bestemt hjernetilstand i tid. Vidste vi nu nøjagtigt, hvilken hjernetilstand der svarer til f. eks. tanken $2 + 2 = 4$, så kunne vi alene ud fra iagttagelsen af denne hjernetilstand hos en person slutte os til, at han for øjeblikket tænkte $2 + 2 = 4$. Og omvendt kunne vi – når vi tænkte $2 + 2 = 4$ – regne ud, at vi nu måtte have denne bestemte hjernetilstand. Ifølge Høffding (*D. m. T.*, s. 32–33) er det som hos Spinoza »et Funktionsforhold i matematisk Betydning af Ordet, denne Opfattelse antager mellem de sjælelige og de materielle Fænomener: Vi søge, og ofte finde vi ogsaa, at en Varieren af de sjælelige Tilstande svarer til en Varieren af de legemlige Tilstande, særligt Hjernetilstandene, og omvendt. . . . . Men det gælder da ogsaa omvendt, at Hjernevirksomheden er en Funktion af Bevidstheden, idet vi ofte fra en Ændring i Bevidsthedens Tilstand slutte til en Ændring i Hjernens Tilstand. Et matematisk Funktionsforhold betyder netop kun, at man kan slutte fra det ene til det andet, men siger intet om, hvorvidt der bestaar et Aarsagsforhold mellem dem.« (*Psy.*, s. 83). »Og« – siger han videre – »hertil indskrænker sig i Virkeligheden den Viden vi kan have om disse Ting. Vor Hypotese betragter vi foreløbigt kun som en Arbejdshypotese.« (*D. m. T.*, s. 33). Senere giver Høffding hypotesen en metafysisk fortolkning; den skal jeg straks komme til. Men vigtigt har det været for ham først og fremmest at fastholde teorien som en arbejdshypotese, og som sådan har den unægtelig i dette århundrede været heuristisk værdifuld inden for perceptionspsykologien, indlæringspsykologien og andre psykologiske discipliner.

De logiske empirister, der særlig har beskæftiget sig med bevidsthedsproblemet – her tænker jeg især på Carnap, Hempel, Schlick og Neurath – har hævdet det synspunkt, at dette matematiske funktionsforhold mellem de materielle og psykiske fænomener, som øjensynlig forefindes, giver os mulighed for at

udtrykke os på en simpel og tillige kontrollerbar måde om bevidsthedslivet. Hvis det er sådan, at der svarer en bestemt hjernetilstand H til tanken $2 + 2 = 4$, kan man så ikke med fordel inden for videnskaben lade en sådan tanke repræsenteres ved dens tilsvarende hjernetilstand? Hjernetilstanden H kan jo kontrolleres af alle og enhver, tanken $2 + 2 = 4$ kan egentlig kun iagttages af den, der har den. Hvis vi vil lave videnskab, må vi beskæftige os med fænomener, som direkte lader sig underkaste intersubjektiv kontrol. Når vi vil drive psykologi, bør vi altså finde ud af, hvilke bevidsthedstilstande der korresponderer med hjernetilstandene, og når dette er gjort, kun beskæftige os med disse sidste. Vi vil således kunne reducere psykologien til fysiologi, d.v.s. vi vil kunne oversætte alle psykologiske udtryk til fysiologiske. Dette var en overgang en stærkt hyldet opfattelse inden for den logiske empirisme.

Det er interessant at se, at Høffding afviser den, 20 år inden den får denne præcise formulering; hans kritik er skarpsindig og væsentlig. Han skriver: »Naar det fordres, at de psykologiske Definitioner skulle *afløses* af fysiologiske Definitioner, saa er det klart, at Forudsætningen herfor er, at de psykologiske Definitioner først maa være færdige. Men at skaffe disse Definitioner til Veje maa være Psykologiens sag, og kan den ikke skaffe bestemte og sikre Definitioner til Veje, kan Fysiologien ikke vide, hvad det er, den skal søge Forklaring paa i Hjernen: Hvis det, der skal afløses er vagt og vaklende, saa vil ogsaa Afløsningen blive derefter. Der vil ingen Sikkerhed være for, at man virkelig har fundet de Hjernetilstande, som svare til de psykiske Fænomener, man har for øje. Psykologiens Selvstændighed maa altsaa i hvert Tilfælde anerkendes, da det her bliver den, der – som en Art Symptomatologi – skal stille Fysiologien dens Opgaver.« (*Fil. Probl.*, s. 17). Høffding standser ikke her. Hans næste spørgsmål er: Lad os tænke os, at de psykologiske definitioner *er* færdige og fuldkomne, ville en reduktion af psykologi til fysiologi så ikke kunne finde sted? Hans svar er: nej. Selv om tilværelsens subjektive side kan forklares ud fra den objektive, så er der dog stadigvæk *to* sider. Selv om bevidsthedsfænomenerne kan »afledes« i en matematisk forstand af de fysiologiske processer, så er de dog stadig bevidsthedsfænomener; vi savner stadigvæk en forklaring på, hvorfor tilværelsen har disse *to* sider: bevidstheds-

fænomenerne og de fysiologiske processer. Og vi kan på forhånd sige, at fysiologien ikke er i stand til nogen sinde at levere en forklaring på denne ejendommelighed.

Den psykofysiske parallelisme

Vi kan spørge: Hvis de psykiske fænomener på den ene side og de materielle på den anden ikke udgør to verdener eller substanser, i hvilken forstand eksisterer de så? Dette spørgsmål må vi have et svar på for at kunne forstå, hvorfor bevidsthedsfænomenerne er synkroniserede med hjerneprocesserne.

Høffding karakteriserer – under stadig henvisning til Spinoza – det åndelige og det materielle som to sider ved tilværelsen. Han vil undgå den skæbnesvangre dualisme, som Descartes gik ind for. I historiens løb har denne dualisme – når man stillede spørgsmålet: Hvad er det egentligt eksisterende, hvad er tilværelsens urstof? – skabt mulighed for forskellige opfattelser: Heriblandt den, at alt eksisterende er bevidsthedsfænomener og dens modpol, at alt eksisterende er materie. Høffding vælger et tredje standpunkt – jeg vil formode under stærk påvirkning af Fr. Langes *Geschichte der Materialismus*, der på dette punkt viderefører en synsmåde fra Kant og Schopenhauer (se Høffdings omtale af dette værk i *Fil. Hist.*, bd. II, s. 498 ff.). Høffding gør opmærksom på, at selve materien kender vi kun gennem den åndelige virksomhed, materien er i en vis forstand lige så vel som tanker, forestillinger og drømme bevidsthedsfænomener. »Selve Materiebegrebet . . . . er konstrueret paa Grundlag af Sanserfornemmelser, altsaa er et Bevidsthedsprodukt. . . . Derfor ligger *erkendelsesteoretisk set*, Begrebet Bevidsthed til Grund for Begrebet Materie.« (*Psy.*, s. 84). I *D. .m T.*, (s. 331) hedder det: »Selve Begrebet Materie er et Tankeprodukt bygget paa Iagttagelser og Forsøg. Og selvom man saa igen vilde paastaa, at den Tanke, der har frembragt dette Begreb, selv igen er et Produkt af Materien, saa følger fra Idealismens Side som Gensvar, at selve denne Hypotese om Tankens Opstaaen . . . . ogsaa er et Tankeprodukt.« »Det var derfor« – skriver han s. 332 – »at den sidste Sætning i min »Psykologi« kom til at lyde saaledes: »Længere tilbage end til det, der for Mennesket staar som en Tankenød-

vendighed, kunne vi ikke komme; den Tanke, som forklarer Alt, bliver sit eget sidste og stadige Problem.« (Synspunktet er uddybet i *Psy.* s. 442 ff.).

Denne opfattelse er – som Høffding selv gør opmærksom på (*Psy.*, s. 93) – divergerende fra Spinozas, der jo går ud fra, at ånd og materie er to evige og ligeberettigede attributer ved den absolutte substans.

Ifølge Høffding kan vi altså højst nå til at betragte det psykiske og det fysiske som fænomener, der foreligger for tanken og hvad specielt de fysiske eller materielle fænomener angår, kan vi fastslå, at de altid har et psykisk præg eller islæt, idet de kun kan foreligge for et erkendende subjekt, der gør dem til bevidsthedsfænomener, idet de opleves. Der er altså ingen grund til at antage, at kvantitative egenskaber er væsentligere end kvalitative – således som Galilei og Locke mente det. Om tingenes inderste væsen kan vi intet sige ifølge Høffding. Der er derfor ikke bundet valg mellem idealisme og materialisme. »Det kan nemlig ikke bevises« skriver han (*D. m. T.*, s. 334), »at hvad der ikke er aandeligt, nødvendigvis maa være materielt, og omvendt.« Inddelingen i åndelige og materielle emner er rent erfaringsmæssig, og det kan ikke godtgøres, at tilværelsens indhold skulle være udtømt ved denne inddeling. Det er muligt, at den menneskelige erkendelse med tiden vil afsløre noget mere, flere sider end den åndelige og den materielle. (Se også *Psy.*, s. 94, *Psyk. Unders.*, s. 91 ff og *Fil. Hist.* II, 1. udg., s. 474). Hvorvidt en sådan afsløring så vil kunne give os en løsning på den ejendommelige parallelisme af det åndelige og det materielle, kan ikke afgøres. Høffding skriver med en henvisning til Spinoza (*D. m. T.*, s. 338): »Heller ikke kunne vi følge ham i den Antagelse, at alle de forskellige Attributter er logisk sideordnede eller »parallelle«. Den Mulighed kan ikke afvises, at et eller flere af de for os utilgængelige Attributter indeholde Grunden til den ejendommelige Forskel og det ejendommelige »parallelle« Forhold, vor Erfaring fører os til at antage mellem Aand og Materie.«

Denne bemærkning synes jeg røber en inkonsekvens i hans tankegang, og det er da også værd at bemærke, at han ikke tror på denne mulighed tidligere i sit forfatterskab (se således *Psyk. Unders.*, s. 85). For mig at se kan man netop karakterisere Høffdings opfattelse af det psykofysiske problem som en viderefø-

relse af Spinozas, idet han dog anlægger den idealistiske betragtningsmåde på selve tilværelsesproblemet. Men herved er det så sandelig også udelukket, at al videre erkendelse kan afsløre andet end *sider* ved tilværelsen, og hvor megen sammenhæng disse end – i overensstemmelse med Høffdings virkelighedskriterium – vil kunne bringe mellem bevidsthedsfænomener og materielle fænomener, vil disse to fænomengrupper stadig være adskilte, disparate – det var netop det faktum, Høffding pegede på ved sin afvisning af muligheden for at reducere psykologi til fysiologi. Konsekvent udformet bør Høffdings opfattelse altså beløbe sig til, at nye sider ved tilværelsen kan afsløres, men at en fælles årsag eller overhovedet nogen årsag til korrespondancen mellem disse »sider«, eller en substans, der binder dem sammen, principielt ikke vil kunne findes (og vel næppe heller kunne supponeres, således som Lange tror det; se *Gesch. d. Mat.*, 2. udg. II, s. 166).

Mod parallelismen er der undertiden blevet gjort den indvending, at eftersom man altid erkender med sin bevidsthed, kan man kun kende det psykiske. Thi da der ikke findes vekselvirkning mellem det fysiske og det psykiske, kan ingen erfaring fra det materielle forplantes til bevidstheden (se f. eks. Kroman: *Kortfattet Tænke- og Sjælelære*, 3. udg., s. 115 ff.). Ved sit forsøg på gendrivelse af denne indvending fremsætter Høffding en ejendommelig perceptionsteori, der for så vidt tager konsekvensen af den spinozistiske identitetslære. Ifølge Høffding er det således, at kender man noget psykisk, kender man samtidig noget fysisk, idet der jo til det psykiske element svarer en bestemt hjerneproces eller -tilstand. Tager vi imidlertid som et eksempel oplevelsen af et træ i en vis afstand fra os, må vi indrømme, at det er »selve« træet, der opleves og erkendes, og ikke den hjerneproces eller -tilstand, der fremkaldes ved de lysbølger, der udgår fra træet og opfanges af øjnene, og de af denne påvirkning opståede sanseprocesser. Hvorledes går det nu til, at det er træet og ikke hjerneprocesserne, vi oplever? Forklaringen må ifølge Høffding søges deri, at ikke blot hjerneprocesser, men også alle andre fysiske hændelser ledsages af eller korresponderer med psykiske hændelser. Den gængse opfattelse er, at en fysisk påvirkning α (f. eks. lysstrålerne fra træet) resulterer i en hjerneproces β og en bevidsthedsproces β . Men ifølge Høffding forholder det sig sådan,

at den fysiske påvirkning *a* ledsages af et åndeligt forløb, en psykisk hændelse: α ; man må derfor sige, at det er ($a + \alpha$), der fremkalder ($b + \beta$), eller for at være helt præcis: at det er *a*, der fremkalder *b*, og α , der fremkalder β . (Se *Psyk. Unders.*, s. 86).

Dette forklaringsforsøg kan imidlertid kun gennemføres, hvis man virkelig kan antage, at der er knyttet bevidsthedstilstande til andre processer end hjerneprocesserne. Denne antagelse fandt Høffding uundgåelig. Det var i strid med hans grundsynspunkt (at alt i naturen måtte opfylde kravet om kontinuitet) at antage, at bevidsthed skulle være noget, der pludselig – på uforklarlig måde – dukkede op ved visse levende organismer, hvis centralnervesystem havde udviklet sig til at besidde en vis kompleksitet. Til enhver fysisk proces og til ethvert fysisk legeme måtte der være knyttet noget psykisk, som ikke var umiddelbart tilgængeligt for iagttagelse, men som dog under visse forudsætninger kunne aktualiseres. Høffding tænker sig, at ligesom potentiel energi er uiagttagelig, kan denne »potentielle bevidsthed« i et atom, et molekyle, en sten eller et træ være uiagttagelig. Drøftelsen af identitetshypotesen har – skriver Høffding (*Psy.*, s. 109–110) – ført til den formodning, at der foruden de egenskaber eller sider ved tilværelsen, som videnskaben om den materielle natur undersøger, også må være andre egenskaber, der ikke er tilgængelige for ydre iagttagelser, og som gør bevidsthedsfænomenernes opståen mulig. Han fortsætter: »Ved Antagelsen af en blot Gradsforskel mellem bevidste og ubevidste Tilstande bliver begge Dele forstaaelige. Man kunde antage, at vi i de bevidste Væseners Fornemmelser, Følelser og Tanker har højere Udviklingsformer af noget, der i lavere Grad og Form forekom paa de lavere Udviklingstrin. Vi vilde da undgaa det Paradox, at Bevidsthedslivet skulde begynde aldeles uden Forberedelse. Leibniz drog netop denne Slutning af Kontinuitetens Lov: »Rien de saurait naitre tout d'un coup, la pensée non plus que le mouvement.« . . . . . Ligesom Spændkraft (potentiel Energi) er levende Kraft i Ligevægt, saaledes kunde Ubevidsthed være hvilende eller neutraliseret Bevidsthed.« Dette er et synspunkt, som ikke blot er kendt fra Leibniz, men også fra La Mettrie, Diderot og Claude Bernard. Høffding antager det uden at anføre stærkere argumenter end postulatet om kontinuitet: »Vi have jo dog ikke noget Steds i Naturen Ret til at antage

absolute Spring eller Huller.« (*Psy.*, s. 96). For hans psykologi har synspunktet den fordel, at det kan anvendes som en forklaring på handlinger, der, skønt de foregår ubevidst, alligevel viser sig stærkt analoge til bevidste handlinger. Naturfilosofisk set kommer han dog for mig at se i modstrid med sin emergensopfattelse, som jeg har omtalt ovenfor.

En ting, som synspunktet dog ikke forklarer, er bevidsthedens individualitet. Høffding har klart erkendt dette: »Selvom den individuelle *Organisme*, der trods sin helhed og relative Afsluttethed dog er en Republik af Celler, blev forklaret som sammensat af Elementer, og dens Oprindelse kunde forstaaes ifølge Loven om Energiens Bestaaen, vilde dermed ikke den individuelle *Bevidstheds* Opstaaen, Tilblivelsen af en Syntese som Form for psykisk Energi, være forklaret. At et saadant indre Centrum kan blive til, er det største Problem, Grundproblemet i al vor Erkendelse, – ti først med et saadant Centrum bliver selve Erkendelsen til . . . – den indre Enhed, der ytrer sig i Syntesen, og hvorved Individualiteten er en *psykisk* Individualitet, staar som en stadig Gaade. Den psykiske Individualitet er et af Videnskabens faktiske Grænsepunkter. Selve vort psykologiske Grundbegreb betegner Psykologiens faktiske Grænse.« (*Psy.*, s. 442).

Vi møder atter her, hvad der momentvis er blevet berørt i det foregående, en ejendommelig brydning mellem naturfilosofiske og erkendelsesteoretiske synspunkter i Høffdings filosofi. Naturfilosofisk må der sondres mellem ånd og materie, erkendelsesteoretisk mellem objekt og subjekt. De to sondringer holder Høffding skarpt ude fra hinanden. I den tidligere omtale fodnote i hans *Psykologi* hedder det (s. 282): »Forholdet mellem Subjekt og Objekt maa ikke forveksles med Forholdet mellem Aand og Materie . . . . Forskellen mellem Aand og Materie er en Forskel indenfor vor Erkendelses Indhold; men Forskellen mellem Subjekt og Objekt er en Forskel, der kommer frem, hvilket Indhold saa vor Erkendelse har. Baade det Aandelige og det Materielle er Objekter for os; men medens de aandelige Objekter er væsensbeslægtede med det erkendende Subjekt, eksisterer det materielle for os *kun* som Objekt. – Forholdet mellem Subjekt og Objekt hører ind under Erkendelsesproblemet, Forholdet mellem Aand og Materie under Tilværelsesproblemet.«

Ved denne skarpe opdeling af problemerne forsøger Høffding

at undgå den sammenblanding af erkendelsesteori og psykofysik, vi allerede i Spinozas *Etik* træffer på. Spinoza betragter forholdet mellem ånd og materie som et specielt tilfælde af forholdet mellem erkendelsen og dens genstande og overser derved, at forholdet mellem et subjekts begreb om f. eks. en cirkel og den i naturen eksisterende cirkel ikke er det samme som forholdet mellem subjektets begreb om en cirkel og den hjerneprocess, der ledsager denne bevidsthedsproces hos subjektet. Det er denne misforståelse, Høffding ønsker at overvinde (*Spinoza* I, s. 100, *Spinoza* II, s. 377), men der rejser sig store vanskeligheder i forbindelse med spørgsmålet.

At sondringen mellem ånd og materie er en sondring inden for vor erkendelses indhold, betyder, at man godt kunne tænke sig den anderledes end den er. Den er opstillet som resultat af empiriske undersøgelser, hvorimod sondringen mellem objekt og subjekt netop er forudsætningen for enhver empirisk undersøgelse og derfor er erkendelsesteoretisk fundamental. Man kan altså ifølge Høffding godt tænke sig, at der ikke var nogen dualisme mellem ånd og materie, at f. eks. en af disse sider ved tilværelsen manglede i erfaringen, eller man kunne tænke sig, at langt flere sider ved tilværelsen forelå i erfaringen – sondringen mellem subjekt og objekt ville dog stadig være absolut. I *D. m. T.* (s. 297 ff.) har Høffding forsøgt en nøjere undersøgelse af forholdet mellem objekt og subjekt. Han tager i denne konsekvens af den idealistiske synsmåde, som vi træffer den hos Lange: Når vi erkender et objekt, er det aldrig objektet, som det er i sig selv, men som det foreligger for det givne erkendende subjekt. Vi har derfor aldrig at gøre med et rent objekt, men altid med et *subjektiveret* objekt. Når vi skal angive beskaffenheden af det subjekt, et givet objekt står i relation til, bliver dette subjekt et objekt i vor undersøgelse, og vi får altså at gøre med et *objektiveret* subjekt. Allerede af dette fremgår forskellen mellem ånd/materie-problemet og subjekt/objekt-problemet: subjekt og objekt er begrebsmæssigt sammenknyttede, ånd og materie derimod blot empirisk sammenknyttede. Inden for undersøgelsen af subjektet falder den kategorilære, som jeg i indledningen nævnte, som det fjerde tema i Høffdings behandling af bevidsthedsproblemet. Ved det, han kalder den psykologisk-erkendelsesteoretiske synsmåde findes de former, der systematiseres i kategorilæren. Det siger

sig selv, at denne kategorilære kun kan opstilles som en selvstændig disciplin, for så vidt Høffdings skelnen mellem ånd/materie-problemet og subjekt/objekt-problemet er holdbar. Da denne sondring næppe kan opretholdes, er der ikke grund til her at uddybe behandlingen af hans ret omfattende kategorilære.

Høffdings opfattelse af bevidsthedsproblemet kan nu kort resumeres således: Han tilslutter sig Spinozas lære om, at ånd og materie er to sider af samme sag, to sider ved »virkeligheden«. Men hertil føjer han, at denne »virkelighed« ligger uden for vor erfaring, idet vi kun kan kende fænomener, og alt, også de materielle ting, dybest set blot er bevidsthedsfænomener. Det åndelige og det materielle opfattes som to ligestillede fænomenområder, som vi har fået kendskab til gennem erfaringen, og det kan ikke udelukkes, at flere fænomenområder eller sider ved tilværelsen vil vise sig i den menneskelige erkendelse. Mellem det åndelige og det materielle viser der sig rent empirisk en parallelitet, der belærer os om en så intim sammenknytning mellem de to områder, at en generel sammenhæng må antages, således forstået, at bevidsthed må være en potentiel egenskab ved alle materielle fænomener. Herved kan perceptionen også forklares. Det åndelige og det materielle er kontinuerte helheder, der er underlagt årsagsloven. Forholdet mellem ånd og materie er et tilværelsesproblem, der må holdes skarpt ude fra subjekt/objekt-problemet, som er et erkendelsesteoretisk anliggende. Spørgsmålet om, hvad subjektet er, hører – sammen med spørgsmålet om den psykiske individualitet – til videnskabens vanskeligste problemer, som vi mennesker foreløbig intet svar har på.

For at hindre enhver misforståelse angående min veneration for Høffdings begavelse, vil jeg, før jeg går over til de kritiske bemærkninger, gerne fremhæve den redelighed, som kommer til udtryk i hans værker om bevidsthedsproblemet. En bog som *Den menneskelige Tanke* er i sammenligning med, hvad der i øvrigt er skrevet om bevidsthedsproblemet i det 20. århundrede, et værk af højeste rang. Man finder i den en utrættelig efterprøven af ethvert begrebs indhold og rækkevidde, en reflekteren over og en koncentreret fastholdelse af hovedtankerne, som mange senere forfattere ikke har kunnet leve op til. Jeg tænker hermed ikke mindst på de mange artikler, som man i de sidste ti-år har kunnet læse i fagtidsskrifterne og på den måde diskussionen om bevidst-

hedsproblemet for tiden fores i angelsaksisk filosofi. Målt ud fra denne er Høffdings tanker nok forældede, men dog ikke gendrevet i deres helhed.

Vurdering

Jeg vil til en begyndelse i min vurdering af Høffdings tanker om bevidsthedsproblemet pege på, at hans synspunkt indeholder en forudsætning, som det er ham umuligt at retfærdiggøre. Det er den tidligere omtalte, der går ud på antagelsen af det psykiske og det fysiske som to sider af én og samme »tilværelse« eller »virkelighed«. Til understøttelse for denne antagelse, der allerede i ordvalget rummer en analogi til mere forståelige forhold, anfører Høffding nogle analogier, som han tillægger stor vægt. Det er i denne sammenhæng værd at erindre den store betydning, han tillagde analogien som filosofisk forklaringsprincip (se således H. Høffding: *On Analogy and its Philosophical Importance*, Mind, Vol. XVI, N. S., no. 54). Høffding regner det fysiske og det psykiske som dybest set identiske – i tilslutning til Fechner kalder han sit standpunkt for »identitetshypotesen« – og han refererer Fechners analogi til forholdet mellem det sjælelige og det legemlige: forholdet mellem en cirkels konkave og konvekse side. Set indefra er cirklen konkav, set udefra er den konveks. Det er dog én og samme cirkel (*Psy.*, s. 89). Hvad man end vil mene om denne analogis skønhed, så er den dog, så vidt jeg kan se, en utilladelig analogi. Thi når vi er i stand til at fastslå, at de to synsmåder på cirklen egentlig er udtryk for ét og det samme, så er det netop fordi vi har mulighed for at se hele sammenhængen udefra. Vi kan undersøge cirklen indefra og udefra, vi kan træde helt uden for dens begrænsning, vi kan behandle den som et objekt i det, Høffding kalder den materielle verden. Men hvad angår forholdet mellem det sjælelige og det legemlige, kan vi aldrig se det udefra. Når vi betragter en cirkel tegnet på et stykke papir, kan vi præcist angive vor iagttagelsessituation: Vi befinder os i en vis afstand fra papiret, indtager en rumlig relation til det. Det er derimod umuligt at sige noget som helst præcist om den iagttagelsessituation, man skulle befinde sig i for at kunne dømme om forholdet mellem ånd og materie. Der indtager man i hvert fald ikke en rumlig relation til det iagttagede – og heller

ikke en urumlig. Der gives ikke noget »ståsted« i tilværelsen, der kan tillade os at se og fastslå, at det åndelige og det materielle er to sider af samme sag. Man kan måske vælge at sige, at det er *faktisk* umuligt at finde et sådant ståsted. Men det er i hvert fald også logisk umuligt – også ud fra Høffdings forudsætninger. Som erkendende subjekt kan man ifølge Høffding kun have med *sider* af tilværelsen at gøre. Man kan aldrig se *selve* tilværelsen, således som vi kan se selve cirkelperiferien – og dernæst den ydre og indre side. Thi dette må betyde, at der kunne foreligge noget i den menneskelige erkendelse, som ikke var et fænomen – og det er netop dette, Høffding benægter muligheden af. Analogien med cirklen er en utilladelig analogi, fordi den er et forsøg på at sammenstille to forhold, der logisk set er forskellige med hensyn til beskrivelsesmulighederne. Sådanne logisk utilladelige analogier – jeg ønsker ikke at kalde dem falske, for de har en anden karakter end de sædvanlige falske analogier – vrimler det med i den erkendelsesteoretiske litteratur. Jeg behøver blot at minde om den verdensånd, som Laplace hypotetisk indførte for at opstille teorien om den generelle determinisme. Det synes så tilladeligt at tænke sig en vorherre, der sidder og iagttager alle målelige forhold i verdensprocessens forløb, på noget nær samme måde, som urmageren iagttager det indre af et tikkende ur. Men en sådan analogi er erkendelsesteoretisk ganske værdiløs. Man sammenligner her igen et forhold, hvor man kan iagttage alle sider af en sag, med et, hvor en sådan alsidig iagttagelse er logisk og faktisk umulig – og derfor selv i sin hypotetiske udformning en meningsløshed. Efter min mening deler Eddingtons berømte fiskenetsanalogi og Platons hulebillede skæbne med de her nævnte.

Den Høffdingske sondring mellem ånd/materie-problemet og subjekt/objekt-problemet hjælper os ikke her. Det er muligt, at Høffding kunne falde på at sige, at det subjekt, der dømmer om forholdet mellem ånd og materie, befinder sig »uden for« disse to fænomenområder. Det er imidlertid afgørende, om han kunne angive, i hvilken forstand subjektet kunne stå »uden for« tilværelsens sider; end ikke et forsøg på at foretage en sådan bestemmelse kan man finde hos Høffding. Han synes gennemgående at opfatte subjektet som en enklave inden for det åndelige, og han ville vel næppe nogen sinde gå med til, at erkendende subjekter kunne findes i en verden, hvor den åndelige side af

tilværelsen manglede. Han pointerer mange gange betydningen af distinktionen mellem erkendelsesproblemet og tilværelsesproblemet, men han foretager intetsteds en undersøgelse af forholdet mellem begreberne »subjekt« og »ånd«.

Fastholder vi det umulige i at karakterisere forholdet mellem ånd og materie gennem en analogi, må vi sige, at Høffding altså ud fra sine egne forudsætninger er udelukket fra nogen sinde at få en forklaring på den parallelisme, der for ham at se er mellem hjerneprocesserne og bevidsthedsfænomenerne. Han forsøger en analogi, der kun kan føre til et postulat om sammenhæng, et postulat, der ikke er mere berettiget end f. eks. postulatet om guds eksistens og derfor er ubrugeligt inden for erkendelsesteorien. Hans situation er altså den, at han principielt ikke kan begrunde dét, som for den jævne mand står som en selvfølgelighed. Til syvende og sidst er det psykofysiske problem, når man følger Høffding, uløseligt. Men da dette er tilfældet, har Høffding ingen endelig garanti for, at det åndelige og det materielle *er* to sider af samme sag. Og heraf følger, at han ikke kan afgrænse sin opfattelse fra den korrespondensparallelisme, som Leibniz og okkasionalisterne forfægtede. Ja, heraf følger så mange ting, bl. a., den omstændighed, at man ikke skulle kunne være sikker på, at ens hjerneprocesser og ens bevsthedsprocesser fulgtes ad i fremtiden. Det ville jo være umuligt at udelukke, at der i morgen ville svare noget helt andet til hjernetilstanden H end $2 + 2 = 4$. Det kunne være, at H i morgen korresponderede med tanken $7 + 5 = 12$ og i overmorgen med en helt tredie tanke; alene denne mulighed gør synkroniseringsbegrebet tomt. Parallelismen reduceres til den påstand, at hvad der hidtil har været samtidigt, har været samtidigt. Leibniz forsøgte at redde sig ud af denne vanskelighed ved sin lære om den præstabilerede harmoni. Men denne lære var også et postulat, som aldrig forlenedes med nogen acceptabel begrundelse.

Ud fra Høffdings forudsætninger kunne der stilles andre for ham uløselige problemer. Når man læser hans fremstilling af bevidsthedslivet, dets kontinuerte og diskontinuerte træk og dets syntese, og af det psykiske energibegreb, bliver man mere og mere mistænksom over for de mange analogier til træk ved den materielle verden. Specielt kunne jeg have lyst til at stille det spørgsmål, i hvilken forstand man definerer inden for det psy-

kiske. Som jeg tidligere har nævnt, mener Høffding ikke, at man kan lave endelige matematisk-prægede funktionsforhold mellem det fysiologiske og det psykiske, før bevidsthedsdannelserne er begrebsmæssigt skarpt afgrænsede. Hvorledes skal en sådan afgrænsning tænkes foretaget? Lad os tænke os en emotion som den, der opstår, når man i junglen pludselig står ansigt til ansigt med en løve. Det er nu ifølge Høffding psykologiens opgave at finde denne følelses ejendommelighed. Den skal altså beskrives fænomenologisk i et sådant omfang, at beskrivelsen på mindst ét punkt adskiller sig fra andre beskrivelser af andre tilstande. Den skal desuden afgrænses tidsligt – med en lige så stor nøjagtighed, som tidslig afgrænsning af materielle processer besidder. Når dette er sket, kan definitionen føres ind i en psykologisk ordbog og jagten på den næste definition begynde.

Dette kunne man mene var en tilladelig fremgangsmåde. Det falder os dog straks i øjnene, at den er ganske forskellig fra de definitioner, vi foretager ved bestemmelsen af det, som Høffding forstår ved materielle fænomener. Og det ses vel også umiddelbart, at en lignende fremgangsmåde kommer til kort ved andre bevidsthedsfænomener. Tager vi f. eks. oplevelsen af en rød farve, så er denne jo ifølge Høffding også et bevidsthedsfænomen. Men hvordan dette skulle begrebsbestemmes, kan Høffding intet sige om. Tænker vi på det problemkompleks, som sammenfattende betegnes »The Egocentric Predicament«, ser vi straks utilstrækkeligheden i Høffdings anskuelser. Jeg kan f. eks. sige, at det godt kan være, at den oplevelse, jeg kalder grøn, ville en anden person kalde rød, hvis han kunne se min oplevelse. Selv om vi alle er enige om, at en appelsin er orangefarvet, er det muligt – ud fra den filosofiske tankegang, som Høffding bevæger sig i – at antage, at vor enighed kun er en verbal enighed, og at vore oplevelser af appelsinens farve er helt forskellige. Men dette betyder, at en definition af en farveoplevelse ikke kan gives. Thi kunne vi definere farveoplevelser uden at tage hensyn til materielle forhold – det er dette, Høffding tænker sig, idet han fastholder det psykiskes ligestilling med det materielle – så måtte vi jo også alene ved at sammenligne vore definitioner med hverandre kunne fastslå, om vi oplevede det samme ved at se på en appelsin eller ikke.

Yderligere kunne man angående definitionerne af bevidst-

hedsdannelserne spørge, om blot nogle af dem kunne defineres ved hinanden eller gennem definitioner begrebsmæssigt sammenknyttedes på en måde, som målelige forhold i den materielle verden tillader sammenknytning af begreber. Høffding opererer jo med et psykisk energibegreb, og undertiden taler han direkte om forårsagelse af et bevidsthedsfænomen ved et andet. Betyder dette, at man engang skulle kunne nå til at opstille lovmæssigheder for bevidstheden, der kunne bringes på matematisk form, ligesom Newtons og Maxwells love? Dette svarer Høffding ikke på. Han accepterer naturligvis de gængse associations- og reproduktionslove som lovmæssigheder i en ganske løs betydning. Men havde han fulgt dette problem op, ville han givetvis have draget parallellerne mellem det psykiske og det fysiske med langt større forsigtighed, for så vidt som han overhovedet havde kunnet finde paralleller. Han ville måske også have indset, at hans psykiske energibegreb slet ikke har nogen funktion, der er mage til det fysiske energibegrebs. Det psykiske energibegreb er en ren hypostasering, som egentlig er lige så forkastelig som det substansbegreb, Høffding så bestemt forkaster.

Høffding skriver flere steder (*Psy.*, s. 3 og *Psy. og Autobio.*, s. 15), at vi ved beskrivelsen af det psykiske stedse betjener os af metaforiske udtryksmåder, som henviser til det materielle. Han lægger derimod ingen vægt på, at det omvendte ikke er tilfældet inden for naturvidenskaberne. Det er muligt at beskrive det, han kalder »det materielle«, uden brug af betegnelser for subjektive, private bevidsthedsdannelser. Dette ejendommelige forhold synes jeg tyder på, at det er urigtigt at betragte det materielle og det åndelige som ligeberettigede sider af tilværelsen. Og ejendommeligheden bliver ikke mindre, når man betænker, hvorledes Høffding omtaler tilværelsens »sider«. Efter hans mening skulle det ikke være udelukket, at der engang i den menneskelige erkendelse skulle kunne dukke en ny side ved tilværelsen op, en klasse af fænomener, som hverken ville være åndelige eller materielle. De friheder hans tanke her tager sig, er for farlige for hans hele system. Ud fra hans anskuelse ville det jo også være rimeligt at antage, at der i den menneskelige erkendelse engang var, eller engang ville være, kun én side af tilværelsen præsent. Således synes han i tilslutning til udviklingslæren at mene, at der engang, før bevidste væsener optrådte, kun fandtes materi-

elle fænomener (med potentiel bevidsthed ganske vist) – ja, »fænomener« bliver han nødt til at sige, til trods for at der ikke fandtes noget subjekt, der »havde« disse fænomener. Nu kunne man spørge: er det tænkeligt, at der engang kun vil foreligge den åndelige side af tilværelsen i den menneskelige erkendelse? Høffding kan ikke udelukke muligheden af dette. Men hvis det engang skulle ske, ville det betyde, at enhver kun erfarede sin egen bevidsthed og intet andet. Ergo måtte ethvert subjekt nå til den anskuelse, at kun han selv eksisterede. Og man kunne så i den situation rejse spørgsmålet om, hvorledes en videnskabelig beskrivelse af bevidstheden kunne etableres.

Det bør nævnes, at Høffding – således som det også er berørt ovenfor – lejlighedsvis nævner, at det er ejendommeligt, at vi erkender via tilværelsens åndelige side (se f. eks. *Psy.*, s. 278), men den forskel, dette forhold synes at antyde mellem det åndelige og det materielle, søger han ikke årsagen til. Tværtimod bestræber han sig for at vise, hvor lidt betydning dette forhold har i hele hans teoribygning.

Som man vil forstå vokser de uløste problemers antal, jo dybere vi graver i Høffdings udtalte forudsætninger. Han har ikke noget klart svar på solipsismens og dermed det fremmedpsykiskes problem. Han har ikke nogen mulighed for at løse det psykofysiske problem. Hans løsningsforslag må forkastes. Han har ikke mulighed for at gennemføre sin beskrivelsesteori for bevidsthedsfænomenerne. Og dermed ophæves også muligheden af parallelismen som en rendyrket arbejdshypotese.

Jeg har med disse kritiske bemærkninger kun haft til hensigt i al korthed at vise, på hvilket skrøbeligt fundament den Høffdingske opfattelse af bevidsthedsproblemet – trods hans omhyggelige gennearbejdning af det – bygger. En endelig tilbagevisning af Høffdings synspunkter mener jeg kun kan gives ved, at man påviser fejlene i hele den filosofiske og videnskabelige tradition, Høffding følger. At dette lader sig gøre på definitiv måde, nærer jeg ingen tvivl om; men af pladshensyn har jeg anset det for udelukket at komme med andet end en antydning af en sådan påvisning. Jeg vil her slutte med den.

Vender vi tilbage til mine første bemærkninger om Høffdings anskuelser, ser vi, at han kritikløst antager, at hjernen er et

deterministisk, klassisk-fysisk system. Han betragter hjernefysiologien som en underafdeling af den klassiske fysik – og kommer i øvrigt ikke ind på forholdet mellem beskrivelsen af det organiske og beskrivelsen af det uorganiske. Men denne antagelse, at hjernens funktioner kan beskrives efter klassisk-fysiske principper, er i allerhøjeste grad en hypotese. Enhver fysiolog af i dag vil blankt indrømme, at man véd forbløffende lidt om hjernens virksomhed. Ja, man har end ikke nogen definition af udtrykket »hjerneprocess«, selv om dette udtryk spøger i tusinder af moderne psykologi- og filosofibøger verden over. Men efter de store – måske uovervindelige – vanskeligheder ved at overføre klassisk-fysisk veldefinerede begreber (som f. eks. »artikel«) til kvantemekanikken, som man er stødt på, bør ens betæneligheder ikke være mindre ved tanken om at ville beskrive livsprocesser og tilmed det, vi løst kalder »hjernetilstande« i klassisk-fysiske vendinger. Indtil naturvidenskabelige undersøgelser har kastet lys over spørgsmålet, er Høffdings anskuelse blot udtryk for hypotesebryggeri.

Hvad angår den filosofiske tradition, som præger Høffdings værker, stikker det mig i øjnene, at så mange ontologiske spørgsmål blandes ind i hans erkendelsesteoretiske argumentation. Hvor han spørger: »Hvad er Materie?«, synes jeg, man rettelig burde spørge: »Hvorledes bør ordet »materie« bruges? Er der nogen anvendelse for det?« Når han siger: »Det egentlig værende kan vi ikke vide noget om, ikke komme til at kende«, synes jeg, man kunne spørge: »Kan der gives nogen regel eller nogle regler for, hvorledes man i naturbeskrivelsen bør anvende begrebet »det værende«?« Hvis ikke, er dette begreb da ikke lige så uheldigt som det flogiston-begreb, vi nu alle er enige om at for-dømme?

Så vidt jeg har forstået det, man kalder naturerkendelse, er det et særkende ved den – i sammenligning med andre menneskelige virksomheder – at dens dyrkere bestræber sig på gennem undersøgelse af forhold i naturen eller rettere i forskellige iagttagelsessituationer at afsløre, hvorledes begreber bør anvendes, hvis man ønsker at bruge dem til entydig beskrivelse af disse forhold. Kendskabet til faldloven sætter os i stand til på entydig måde at beskrive faldende legemer. Vi har gennem undersøgelse fået fastslået, hvorledes begreber som hastighed, vejlængde og

acceleration rettelig bør anvendes. Vi har fået regler, der sætter os i stand til at afgøre, hvornår vi bruger begreberne rigtigt, og hvornår vi ikke gør; for mig er dette ensbetydende med: Hvornår vi beskriver entydigt, og hvornår vi ikke gør. Mere kan vi ikke forlange af naturbeskrivelsen; ja, mere kan vi end ikke – ved vor fornufts fulde brug – ønske af den.

Ud fra dette synspunkt kommer man til at se på et problem som »bevidsthedsproblemet« med langt større respekt end tidligere tiders filosoffer, Høffding inclusive. Thi dette problems besvarelse kan da ikke skaffes til veje ved hjælp af et vilkårligt antal analogier, således som Høffding og mange med ham har troet det. Besvarelsen af problemet må etableres ved en undersøgelse af en speciel side af de levende organismers virkemåde, engang når man har etableret de iagttagelsessituationer, der tillader os brugen af det, vi nu ganske løst kalder bevidsthedsbegreber og det, vi – også uden at vide, hvad vi vil sige – kalder hjernetilstand.

Men dette er nu en anden sag, som jeg her kun har antydnet, for at læseren kan få et indtryk af, hvad det endelige opgør med den tradition, Høffding så smukt repræsenterer, vil betyde.

Fortegnelse over citerede værker af Høffding

- Bemærkninger* – Bemærkninger om Erkendelsesteoriens nuværende Stilling. Danske Videnskabernes Selskabs Fil. Med. II. (Kbh. 1930).
- Correspondance* – Correspondance entre Harald Høffding et Emile Meyerson. Publiée par Frithiof Brandt, Hans Høffding et Jean Adigard des Gautries. (Kbh. 1939).
- D. m. T.* – Den menneskelige Tanke, dens Former og dens Opgaver. (Kbh. 1910).
- Erk. og Liv.* – Erkendelsesteori og Livsopfattelse. Danske Videnskabernes Selskabs Skrifter. Fil. Med. II, 1, (Kbh. 1925).
- Etik* – Etik. En Fremstilling af de etiske Principper og deres Anvendelse paa de vigtigste Livsforhold. (5. udg., Kbh. 1923).
- Fil. Hist.* – Den nyere Filosofis Historie. Bd. I–II. (Kbh. 1894–95).
- Fil. Probl.* – Filosofiske Problemer. (Kbh. 1902).
- Kant* – Kontinuiteten i Kants filosofiske Udviklingsgang. Danske Videnskabernes Selskabs Skrifter. 6. Række. (Kbh. 1893).
- M. A. I.* – Mindre Arbejder, I (Kbh. 1899).
- Ps. nv. St.* – Om Psykologiens nuværende Stilling. Nordisk Tidsskrift. (Stockholm 1913).
- Psy.* – Psykologi i Omrids paa Grundlag af Erfaring. (6. udg., Kbh. 1911).
- Psy. G. f. log. D.* – Det psykologiske Grundlag for logiske Domme. Danske Videnskabernes Selskabs Skrifter. 6. Række. (Kbh. 1899).
- Psy. og Autbio.* – Psykologi og Autobiografi. (Kbh. 1928).
- Psyk. Unders.* – Psykologiske Undersøgelser. Danske Videnskabernes Selskabs Skrifter, 6. Række. (Kbh. 1889).
- Spinoza I.* – Spinozas Liv og Lære. Et Bidrag til Tænkningens Historie i det 17. Aarhundrede. (Kbh. 1877).
- Spinoza II.* – Spinozas Ethica. Analyse og Karakteristik. Danske Videnskabernes Selskabs Skrifter, 6. Række. (Kbh. 1918).
- Totalitet* – Totalitet som Kategori. Danske Videnskabernes Selskabs Skrifter, 7. Række. (Kbh. 1917).

Af andre værker af Høffding er følgende anvendt:

- Recension af K. Kroman: Den exacte Videnskabs Indlæg i Problemet om Sjælens Existens. Nordisk Tidsskrift 1878.
- Religionsfilosofi. (Kbh. 1901).
- Personlighetsprincippet i filosofin. (Helsingfors 1911).

Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab

Historisk-filosofiske Meddelelser

(Hist. Filos. Medd. Dan. Vid. Selsk.)

Bind 39 (kr. 97.-)

	kr. ø.
1. NEUGEBAUER, O.: A New Greek Astronomical Table (P. Heid. Inv. 4144 + P. Mich 151). 1960	3.-
2. ASMUSSEN, JES PETER: The Khotanese Bhadracaryādeśanā. Text, Translation, and Glossary, together with the Buddhist Sanskrit Original. 1961	18.-
3. HJELHOLT, HOLGER: On the Authenticity of F. F. Tillisch' Report of November 24th, 1849, Concerning Conditions in Slesvig under the Administrative Commission. 1961.....	3.-
4. JOHANSEN, K. FRIIS: Ajas und Hektor. Ein vorhomerisches Heldenlied? 1961.....	11.-
5. JORGENSEN, SVEN-AAGE: Johann Georg Hamann »Fünf Hirtenbriefe das Schuldrama betreffend«. Einführung und Kommentar. 1962	26.-
6. HAMMERICH, L. L.: Zwei kleine Goethestudien. I. Der frühe West-östliche Divan. - II. Grossherzogin Louise von Sachsen-Weimar - eine politische, keine schöne Seele. 1962.....	9.-
7. HOLT-HANSEN, KRISTIAN: Oscillation Experienced in the Perception of Figures. 1962	9.-
8. SORENSEN, HANS CHRISTIAN: Ein russisches handschriftliches Gesprächsbuch aus dem 17. Jahrhundert. Mit Kommentar. 1962	18.-

Bind 40 (kr. 99.-)

1. HANNESTAD, KNUD: L'évolution des ressources agricoles de l'Italie du 4 ^{ème} au 6 ^{ème} siècle de notre ère. 1962	18.-
2. BRONDUM-NIELSEN, JOHS.: Viggo Stuckenberg-Sophus Claussen. En Brevvexling. Med Indledning og Noter. 1963	16.-
3. MØRKHOLM, OTTO: Studies in the Coinage of Antiochus IV of Syria. 1963	20.-
4. BECH, GUNNAR: Die Entstehung des schwachen Präteritums. 1963	8.-
5. RIIS, P. J.: Temple, Church and Mosque. 1965	22.-
6. GERLACH-NIELSEN, MERETE: Stendhal théoricien et romancier de l'amour. 1965	15.-

Bind 41 (kr. 96.-)

1. HJELHOLT, HOLGER: British Mediation in the Danish-German Conflict 1848-1850. Part One. From the March Revolution to the November Government. 1965	40.-
2. BUKDAHL, ELSE MARIE: Diderot est-il l'auteur du «Salon» de 1771? 1966	30.-

3. JONES, SCHUYLER: An Annotated Bibliography of Nuristan (Kafiristan) and the Kalash Kafirs of Chitral. Part One. With a Map by LENNART EDELBERG. 1966 ..... 18.-
4. HAMMERICH, L. L.: An Ancient Misunderstanding (Phil. 2,6 'robbery'). 1966..... 8.-

Bind 42 (kr. 110.-)

1. HJELHOLT, HOLGER: British Mediation in the Danish-German Conflict 1848-1850. Part Two. From the November Cabinet until the Peace with Prussia and the London Protocol (the 2nd of July and the 2nd of August 1850). 1966 ..... 40.-
2. JONES, SCHUYLER: The Political Organization of the Kam Kafirs. A Preliminary Analysis. 1967..... 16.-
3. BIRKET-SMITH, KAJ: Studies in Circumpacific Culture Relations. I. Potlatch and Feasts of Merit. 1967..... 18.-
4. RUBOW, PAUL V.: Shakespeares Sonetter. 1967..... 12.-
5. RUBOW, PAUL V.: Goldschmidt og Nemesis. 1968..... 24.-

Bind 43 (kr. 135.-)

1. JONES, SCHUYLER: A Bibliography of Nuristan (Kafiristan) and the Kalash Kafirs of Chitral. Part Two. Selected Documents from the Secret and Political Records, 1885-1900. 1969. 50.-
2. ØIRGAARD, PER: C. F. Meyer. Zur Entwicklung seiner Thematik. 1969 ..... 30.-
3. PRASSE, KARL-G.: A propos de l'origine de h touareg (tāhagart). 1969 ..... 35.-
4. KÖLLN, HERMAN: Oppositions of Voice in Greek, Slavic, and Baltic. 1969 ..... 20.-

Bind 44

(uafsluttet/in preparation)

1. BECH, GUNNAR: Das germanische reduplizierte Präteritum. 1969. 14.-
2. KOTWAL, FIROZE M. P.: The Supplementary Texts to the Šāyest nē-šāyest. 1969..... 60.-
3. ALPERS, KLAUS: Bericht über Stand und Methode der Ausgabe des Etymologicum Genuinum. (Mit einer Ausgabe des Buchstaben Λ). 1969 ..... 25.-
4. FAVRHOLDT, DAVID: Bevidsthedsproblemet i Harald Høffdings filosofi. 1969 ..... 8.-